

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТИ ЛЕКЦІЙ

з навчальної дисципліни «Теорії та концепції особистості в ракурсі
юридичної психології»
обов'язкових компонент освітньо-наукової програми
третього (доктор філософії) рівня вищої освіти

053 Психологія (юридична психологія)

Тема № 5. Соціологічні теорії та концепції делінквентності.

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 7 від 30.08.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 7 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол № 7 від 29.08.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри
соціології та психології
Протокол № 8 від 15.08.2023 р.

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат біологічних наук, доцент
Шахова О.Г.

Рецензенти:

1. Старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України Національної академії Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Воробйова І.В.

2. Професор кафедри педагогіки та соціології, доктор психологічних наук, доцент Мілорадова Н.Е.

План лекції.

1. Вступ. Специфіка соціологічного підходу до девіантності та делінквентності.
2. Концепція соціальної аномії Е.Дюркгейма.
3. Теорія соціальної напруги Р. Мертон.
4. Субкультурна теорія делінквентності А.Коена.
5. Типологія девіантних субкультур: кримінальна, протестна, відступаюча.
6. Теорія конфлікту і девіантність. Погляди К.Маркса.
7. Теорія приклеювання ярликів.
8. Первинна і вторинна девіантність. Теорія диференціальної асоціації
9. Віктимологія і теорія запобігання злочинним посяганням.

Рекомендована література.

Основна:

1. Євдокімова О. О. Історія психології : навч. посіб. - Вид. 2-ге , допов. Харків : Константа, 2020. 320 с.
2. Теорії та концепції особистості в ракурсі юридичної психології: навчально-методичний посібник / автори-укладачі: Д.В. Швець, О.Г. Шахова. О.О. Євдокімова. Харків, 2021. 126 с.
3. Юридична психологія: підручник /за заг. редакцією О.М. Бандурки; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. 684 с.
4. Shoemaker D.J. Theories of Delinquency: An Examination of Explanations of Delinquent Behavior. Oxford University Press, 2018. 400 p.
5. Thornberry T. Developmental Theories of Crime and Delinquency. Routledge, 2018. 539 p.

Допоміжна:

1. Шостко О. Ю. Біологічні та психологічні теорії пояснення злочинної поведінки неповнолітніх у США. Теорія і практика правознавства. 2015. Вип. 1. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_1_26
2. Завойська О. Ю., Мачинська Н. І. Психологічні механізми учинення злочину. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 104-114.
3. DeLisi M. Race and (antisocial) personality. Journal of Criminal Justice. 2018. V. 59. P. 32-37. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2018.05.004>.
4. Montag C., Elhai J.D. A new agenda for personality psychology in the digital age? Personality and individual differences. V. 147. P. 128-134.
5. Peck D., Whitlow D. Approaches to Personality Theory. New York: Routherrige, 2019. 143 с.

Текст лекції

1. Вступ.

Якщо психологи, які вивчають девіантність, концентрують увагу на тому, як і чому окремо взята особистість здійснює девіантну поведінку, то соціологів більше цікавить, як соціум створює умови, що сприяють

здійсненню його членами девіантних вчинків. Однак потрібно пам'ятати, що індивідуально-психологічні аспекти девіантної поведінки активізуються головним чином тоді, коли суспільство створює відповідні умови для їх реалізації.

Найбільшими соціологічними теоріями девіантної поведінки є: *теорія соціальної напруги Р. Мертон*, *субкультурна теорія*, *теорія наклеювання ярликів*, *теорія конфлікту* і *теорія диференціальної асоціації*. Знайомлячись з цими теоріями, потрібно пам'ятати, що за кожною з них стоїть своя філософія. Психологи в своїх теоріях спираються на те чи інше філософське бачення людини. Соціологи спираються на те чи інше філософське бачення суспільства.

2. Концепція соціальної аномії Е.Дюркгейма.

Першим значним соціологічним дослідженням, що зачіпають проблему девіантності, слід вважати "Самогубство" Е. Дюркгейма (засновника французької школи соціології). Самогубство фактично являє собою агресивну поведінку, яка спрямована проти самого суб'єкта. Дюркгейм першим показав, що девіантний вчинок (самогубство) є результатом взаємовідносин суспільства і індивіда. Рівень самогубств визначається специфікою соціальних відносин, а не особистісних якостей людей. Дуже важливою є його концепція аномії та теза про те, що для сучасного суспільства саме в цьому стані таїться найбільша небезпека. Аномія - це такий стан суспільства, при якому колишня система регулюючих норм і цінностей зруйнована, а заміна ще не сформувалася. Аномічне суспільство – це девіантне суспільство. Це найтісніше пов'язано з поглядом Дюркгейма на нормальний соціум. Нормальному суспільству потрібна «згода умів» - загальна система норм, переконань і цінностей, що розділяється членами суспільства і регулює їх життя.

У стані аномії суспільство являє собою поле зіткнень індивідуальних амбіцій своїх членів і регулюється правом сили. Це пов'язано з тим, що кожна людина, за висловом Дюркгейма, є «безодню бажань». Стримувати ці бажання, і регулювати їх спрямованість може тільки суспільство, адже інстинктивних регуляторів у людини немає. Саме суспільство створює уявлення про норму і девіантність, які розмиваються в стані аномії. Подібний стан - бич сучасних товариств, тому що саме з ним пов'язана більшість злочинів, психічних розладів і самогубств.

3. Теорія соціальної напруги Р. Мертон.

Однією з найбільш популярних теорій девіантної поведінки є теорія соціальної напруги Р. Мертон. При створенні цієї теорії, Мертон використовував дюркгеймовську концепцію аномії стосовно проблем соціології злочинності. Головна ідея цієї теорії полягає в тому, що основною причиною злочинності є протиріччя між цінностями, на які суспільство націлює людей, і можливостями їх досягнення за встановленими суспільством правилами. Соціальна напруга, що виникає, призводить до того,

що людина, яка не зуміла отримати певні цінності, буде реагувати на це тією або іншою формою девіантної поведінки (в тому числі і пов'язаною з агресією і насильством).

Всього Мертон виділяв п'ять типів реакцій на встановлювані суспільством цінності та інституалізовані засоби їх досягнення. Традиційно, ці п'ять типів поведінки трактуються стосовно такої загальновизнаної в сучасному суспільстві культурної мети, як прагнення до матеріального благополуччя. Основним соціально прийнятним засобом досягнення цієї мети вважаються освіта та кар'єра. Напруга по відношенню до цієї мети є дуже сильною, оскільки цінність успіху підтримується в свідомості людей численними ЗМІ (реклама, репортажі про життя знаменитостей і т.д.), а реальна можливість зробити успішну кар'єру доступна небагатьом.

Типи девіантності по Мертону: конформізм, інновація, ритуалізм, відступ, заколот. Єдиною «нормальною» поведінкою буде конформізм, який визнає, як цілі, так і засоби. Однією з девіантних реакцій на напругу може бути інновація. У цьому випадку суб'єкт визнає соціальні цілі (напр. матеріальне благополуччя), але, не будучи в змозі досягти їх за допомогою соціально схвалюваних засобів (Успішна кар'єра), застосовує власні засоби, часто не схвалювані соціумом (напр. злочинна діяльність, рекет).

У 1961 році учні Мертона Р. Кловард і Л. Олін опублікували монографію "Делинквентность і можливості: теорія делінквентна груп". Автори монографії переконливо показали, що суспільство, нав'язуючи молоді певні цінності (зокрема прагнення до успіху) НЕ помічає того, що їх досягнення є мало реальним для більшості молодих людей (що знову таки суперечить офіційно декларованій рівності можливостей). Насправді, підкреслюють автори монографії, досягти соціальних цілей законними способами можуть лише одиниці. Більшість змушені для досягнення успіху проявляти спритність - порушувати закон і норми моралі. Молода людина, потрапляючи у доросле життя, стикається зовсім не з тим, що їй вселяли в процесі виховання. Результатом такого протиріччя ставати розчарування, фрустрація. Типові реакції на це:

- створення злочинських згай, члени яких за допомогою розкрадань і грабежів отримують можливість жити відповідно до пануючими в суспільстві стандартами споживання; в схемі Мертона - це інновація, використання насильства і крадіжок для досягнення цілей;

- об'єднання в агресивні банди, які знімають напругу, викликану соціальною несправедливістю, вчиненням актів насильства і вандалізму; по Мертону - заколот;

- вступ до антисоціальної угруповань, де молоді люди, вживаючи наркотики і алкоголь, замикаються в собі, замикаються в тісному колі однолітків, стурбованих тими ж проблемами, і таким шляхом намагаються піти, сховатися від соціальної несправедливості.

Теорія соціальної напруги Мертона в значній мірі сприяла розумінню істинних причин високого рівня злочинності у сучасному суспільстві. Висока соціальна цінність матеріального успіху в сучасному суспільстві, при нерівні

шанси його досягнення для різних соціальних груп, сприяє зростанню всіляких відхилень, перш за все, серед тих, хто виявляється не в стані його досягти. Однак ця теорія не пояснює причини протиправної поведінки успішних людей з вищих верств суспільства.

4. Субкультурна теорія делінквентності Альберта Коена.

Родоначальником цього напрямку можна вважати Т. Селліна, який опублікував в 1938 році роботу "Конфлікт культур і злочинність". В цій роботі Селлін розглядав як криміногенний чинник конфлікт між культурними цінностями різних спільнот. На основі теорії Селліна американський соціолог А. Коен розробив свою концепцію субкультур.

Коен в масштабі невеликих соціальних груп розглянув особливості культурних цінностей кримінальних об'єднань (банд, спільнот, угруповань). У цих мікрогрупах можуть формуватися свого роду "мінікультури" (погляди, звички, вміння стереотипи поведінки, норми спілкування, права і обов'язки, міри покарання порушників норм) - цей феномен отримав назву субкультури.

Субкультурна теорія приділяє особливу увагу групі (субкультурі), як носію девіантних ідей. Існують субкультури, які сповідують норми і цінності, абсолютно відмінні від загальноприйнятих. Люди, що належать до цих субкультур, будують свою поведінку відповідно до груповим приписів, але домінантні соціальні групи визначають цю поведінку, як девіантна.

Одне з перших досліджень на базі цього підходу було проведено А. Коеном в 1955 р, на прикладі банди делінквентних підлітків. Розглядаючи цю групу як девіантну субкультуру, Коен виявив, що групи дотримуються цінностей, які представляють собою вид "Антикультури", що заперечує "чесні" цінності середнього класу. Підлітки з банди зневажали власність інших людей і висловлювали свої почуття актами безпричинного вандалізму і руйнування.

Коен узагальнив ідею про те, що більшість девіантних груп є просто негативним відображенням культури більшої частини суспільства, що вибудовують свої цінності по принципом «зворотного симетрії» до цінностей домінантних груп. Приклади девіантних субкультур можна зустріти в будь-якому суспільстві.

5. Типологія девіантних субкультур.

Поєднавши положення теорії соціальної напруги і субкультурної теорії, ми отримаємо **типологію девіантних субкультур**. Ці типи будуть різнитися між собою, перш за все, тим, яка з форм девіантної поведінки є в кожній з них домінуючою. Так виділяють наступні субкультури:

1. Кримінальна, що використовує насильство і злочини для досягнення схвалюваних і підтримуваних суспільством цілей (успіх і матеріальне благополуччя). Це субкультура організованих злочинних груп (ОЗГ), що підходять до порушення норм інструментально - з позицій вигоди. Дисципліна є однією важливих цінностей, без неї ОЗГ не зможе діяти ефективно. Культ сили і мужності, що панує в цих групах, пов'язаний зі

специфікою використовуваних засобів досягнення цілей, без підтримки цих цінностей неможливо регулярне використання насильства - одного з головних засобів. У той же час ОЗГ схильні не застосовувати насильство, якщо в цьому не виникає необхідності, як, наприклад, в разі інтелектуальної злочинності (фінансові махінації, хакерські злочини).

2. Протестна, яка розглядає порушення норм, як самоцінність. Це субкультура молодіжних об'єднань, орієнтованих на альтернативний, агресивно-протестний спосіб життя (фанати в Англії, мотоциклетні банди в США). Ці групи вибудовують свою власну систему цінностей, де, зазвичай, важливе місце займають насильство і сексуальна розбещеність, в контексті чоловічого домінування. Діяльність цих груп не обов'язково пов'язана з прямим насильством (наприклад, хіпі - пацифісти), але завжди носить публічний характер, протиставлення себе «нормальному» суспільству. Внутрішня структура цих груп, на відміну від ОЗУ, невпорядкована, дисципліна не є значущою цінністю.

Десь посередині між кримінальною та протестною субкультурою може бути локалізована дуже цікава **субкультура професійної злочинності** (ПП). На відміну від організованої злочинності (ОП) ця субкультура відрізняється набагато меншою інструментальністю, найчастіше порушення норм носять самоцінний характер. Наприклад, кодекс «злодія в законі» включав такі норми, як ніколи не працювати, не мати сім'ї, ніколи не співпрацювати з офіційною владою і т.п. У цій субкультурі порушення загальновизнаних норм (напр., повага до чужого життя і власності) реалізується швидше, як спосіб життя, ніж, як засіб досягнення культурних цілей. Цінність дисципліни відносна, визнається тільки в рамках вчинення злочинів, в інших випадках професійні злочинні групи є досить анархічними. Видобувні злочинним шляхом кошти витрачаються на ведення альтернативного (а не респектабельного, як ОЗГ) способу життя, який передбачає, в тому числі, і регулярні «відсидки» у в'язниці і на зоні. Кожен термін позбавлення волі розглядається, як епізод необхідної соціалізації, на кшталт "курсів підвищення кваліфікації". У випадку з ОЗГ - це - прикра неприємність.

Всі перераховані моменти і змушують класифікувати ПП, як «Прикордонну» субкультуру, яка поєднуватиме риси кримінальної та протестної.

3. Відступаюча субкультура об'єднує тих, хто прагне сховатися від суспільства, піти від необхідності переслідувати якісь значимі цілі і вибирати між легітимними і нелегітимними засобами. Це субкультури алкоголіків, наркоманів, «комп'ютерників» (Якщо пристрасть до комп'ютерів стає способом життя). Групи, що підтримують дані субкультури, перебувають ніби в паралельній реальності, відмовляються йти на будь-які контакти з суспільством, крім найнеобхідніших, їх діяльність носить непублічний, на відміну від протестних субкультур, приватний характер. Ці субкультури надзвичайно різноманітні по набору домінуючих цінностей, а можуть і взагалі не мати чітко виражених цінностей. Групи - носії відступаючих

субкультур, відрізняються найменшою внутрішньою впорядкованістю, відсутністю виражених лідерів і дисципліни.

Більшість з цих субкультур мають виражене гедонистичне забарвлення: «Навіщо нам цей незрозумілий і жорстокий світ - тут (під кайфом, біля комп'ютера і т.д.) нам комфортно, тут нас приймають і розуміють ». Часто велика цінність сексуальних задоволень. Ці субкультури об'єднують в першу чергу тих, хто не зумів адаптуватися до вимог суспільства (не визнав мети або не знайшов доступу до засобів), але у них немає сил на заколот або бажання до інновації.

Цікавим практичним висновком з теорії субкультур є положення, згідно з яким, корекція криміногенності суспільства часто неможлива без руйнування кримінальної субкультури, яка ... захищає кримінальну свідомість від виховного впливу суспільства. Оскільки кримінальна субкультура, як уже говорилося вище, найчастіше є реакція на ті чи інші аспекти соціальної системи, то, можливо, мова повинна йти про зміни в домінуючій культурі суспільства.

6. Теорія конфлікту і девіантність.

Теорія конфлікту заснована на передумові того, що в будь-якому суспільстві існує нерівність в розподілі ресурсів і влади. Родоначальником цього напрямку вважається К. Маркс. Сфокусувавши увагу на девіантну поведінку, теоретики конфлікту виділяють принципи, за допомогою яких суспільство організовано для того, що б служити інтересам багатих і впливових членів суспільства, часто на шкоду іншим. До цього напряму відноситься і стала популярною на Заході в 60-е гг. так звана радикальна кримінологія, яка розглядає злочинність через призму класової і етнічної нерівності.

Для багатьох теоретиків конфлікту основним джерелом девіантності в західних суспільствах є капіталістична економічна система (Гордон, 1981). Оскільки нерівність притаманна самому базису системи, багато теоретиків конфлікту дотримуються думки, що єдино можливе рішення полягає в повній перебудові системи, заміні її більш справедливою системою, в якій розрив між заможними і незаможними буде зведений до мінімуму.

Соціологи, які розглядають девіантність з позицій теорії конфлікту, особливу увагу звертають на девіантність серед еліти. В сучасній правоохоронній практиці девіантність і делинквентність зазвичай асоціюється з такими діями, як насильство, крадіжки, безхатність і т.ін. Тобто з такими діями, за які представники нижчих класів швидше будуть засуджені, однак, еліта суспільства також порушує закони і норми моралі. Теоретики конфлікту мають особливий інтерес до девіантності і делинквентности еліти. Злочини цієї частини суспільства найчастіше набагато більш дорого обходяться суспільству в економічному плані і, як правило, менш суворо караються.

Слід підкреслити і той факт, що представники еліти значною мірою контролюють інформаційні потоки, що пронизують суспільство. Це дає їм

можливість контролювати негативну інформацію про себе, маючи більш захищеною приватною сферою. Тому девиантність еліти має високий рівень латентності, достовірну інформацію про неї отримати важко. Найчастіше, соціологам доступні лише історичні джерела, що описують злочини привілейованих верств в минулому.

Теорія конфлікту особливо підкреслює нерівність в розподілі влади і багатства в суспільстві. Теоретики конфлікту марксистської школи розглядають нерівність, як породження капіталістичної економіки. Однак вчені інших шкіл відзначали, що нерівність в розподілі влади і привілеїв є в усіх суспільствах, незалежно від типу економіки або політичного режиму (Дарендорф, 1959).

7. Теорія приклеювання ярликів.

Рассмотрение нами теорії, приділяючи увагу тому, як суспільство провокує девиантність, що не завжди детально описують цей процес.

Теоретико-методологічною базою цього підходу є символічний інтеракціонізм Дж. Г. Міда. Мід, розглядає соціальне життя як серію постійних взаємодій між людьми і їх оточенням, інтеракцій, в яких поведінка людини багато в чому визначається соціальними очікуваннями і стереотипами.

Цю теорію вчений з Колумбійського університету Ф. Танненбаум застосував до аналізу девіантної поведінки. Він акцентує увагу на тому, як суспільство реагує на різного роду соціальні відхилення і, таким чином, впливає на їх репродукцію.

Визначаючи який-небудь вчинок людини, як девіантний, суспільство наклеює ярлик. Таким чином, ярлики - суть негативні оцінки суспільства. Їх дія має дві сторони: вони утримують від антигромадських вчинків, але при невмілому їх застосуванні (Танненбаум називає цей процес надмірної драматизацією зла) вони можуть провокувати антисоціальну поведінку. Ця теорія розділяє з теорією конфлікту точку зору про те, що нерівність між групами людей в суспільстві може впливати на те, хто вважається девіантом, а хто - ні.

Прихильники теорії ярликів стверджують, що завжди, коли будь-які члени суспільства називаються "злочинцями", "алкоголіками" або "душевнхворими", має місце процес приклеювання ярликів. Він включає в себе особу або групу, що приклеюють ярлик і особу або групу, до яких цей ярлик застосовується. Ярлик - це негативне визначення, що фіксує місце людини або групи на ціннісній шкалі «Добре / погано» (у даному випадку - ближче до негативного полюса). Ті, хто застосовує ярлики, є агентами соціального контролю, часто приклеювання ярликів є частиною їх соціальних функцій (поліція, психіатри). Ті, кому приклеюють ярлик в цьому процесі, є девіантами. Таким чином, з точки зору теорії ярликів, девіантом є будь-який, до кого ярлик девіанта успішно застосовується (Беккер, 1963).

Відповідно до теорії ярликів, щоб вважати поведінку девіантною, вона повинна бути охарактеризована так, що соціальні групи створюють

девиантність, складаючи правила, порушення яких означає девиантність, і застосовуючи ці правила до окремих людей і визначаючи їх як аутсайдерів. З цієї точки зору девиантність є не наслідком дії, вчиненої людиною, а, скоріше, наслідком застосування іншими правил і санкцій до "порушника" (Беккер, 1963).

Іншими словами, ніяка особлива поведінка сама по собі не є девиантною, поведінка стає девиантною лише тоді, коли інші визначають її такою.

Теорія ярликів також допомагає зрозуміти девиантність з точки зору жертви девиантних дій. Свій внесок у вивчення цих феноменів внесли представники *феміністичної соціології*. Вивчення різноманітних випадків домашнього насильства виявило що, коли чоловіки жорстоко спілкувалися зі своїми дружинами, часто саме жінка, жертва, оголошувалася девиантною (Карлсон, 1987). Злоупотребляючий силою чоловік часто успішно оголошує свою дружину девиантом, звинувачуючи її в неадекватності, наприклад в тому, що вона не відповідає його уявленням про ідеальну роль жінки.

Історія переповнена прикладами того, як ярлик використовувався для виправдання найжорсткіших форм насильства щодо окремих людей, соціальних груп і, навіть, цілих народів - згадати хоча б французьку революцію, репресії 30-х років в Росії або німецький фашизм.

Висновки теорій соціальної напруги, теорії конфлікту і теорії наклеювання ярликів щодо боротьби з девиантністю фактично збігаються:

- вплив судової системи, державного апарату і громадської думки на злочинність носить швидше негативний, ніж позитивний характер, тому що значною мірою сприяє репродукції такої поведінки;
- необхідна не караюча реакція суспільства на злочинність, а заходи, які б змогли б утримати людину від антисоціальної поведінки, запобігти розколу суспільства на "хороших" і "поганих";
- теза про те, що агресія (по відношенню до девиантом з боку суспільства) часто породжує лише посилену відповідну агресію.

8. Первинна і вторинна девиантність.

Девиантність, як набута (засвоєна) поведінка.

Люді долучаються до норм і цінностей за допомогою соціалізації. Відомо так само, що норми і цінності в різних суспільствах і соціальних груп значно різняться. **Теорія диференціальної асоціації** ґрунтується на положенні про те, що девіація - продукт особливих девиантних норм і цінностей. **Едвін Сатерленд (1947)**, першим висунув цю теорію, розглядав девиантну поведінку як результат соціалізації. Назва теорії відображає ідею про те, що люди поведуться певним чином, під впливом свого оточення.

Теорія диференціальної асоціації у багатьох своїх положеннях пов'язана з теорією соціального навчання. Основні положення теорії Сатерленда зводяться до наступного:

- 1) злочинна поведінка нічим принципово не відрізняється від інших форм людської діяльності, людина стає злочинцем (агресором) лише в силу своєї здатності до навчання;

2) злочинне навчання включає сприйняття криміногенних поглядів, навичок та вмінь, які формуються в результат негативних соціальних впливів, наслідування поганому прикладу, і саме вони лежать в основі злочинної поведінки;

3) людина навчається антисоціальної поведінки не тому, що має до цього особливі задатки, а тому, що ці зразки частіше трапляються йому на очі; якби та ж сама людина з дитинства був включений в інший соціальний континуум, то він і виріс би іншою людиною.

Звідси і назва теорії - диференційовані, різні соціальні впливи визначають процес виховання і дорослішання особистості.

Біхейвіористські доповнення до концепції Сатерленда (Бергерс і Акерс) підкреслюють, що антисоціальної поведінки навчаються тоді, коли вона підкріплюється сильніше, ніж соціально схвалювана поведінка. Якщо вчинення актів девіантності приносить позитивний результат (наприклад, престиж, повага до "крутого" хлопця), то існує висока ймовірність успішного навчання такої поведінки і закріпленню девіантних стереотипів в свідомості суб'єкта.

Цінність теорії Сатерленда в тому, що вона являє собою спробу пояснити девіантну поведінку на основі аналізу звичайного, властивого людині способу навчатися чогось.

9. Віктимологія і теорія запобігання злочинним посяганням.

В межах теорії і практики боротьби зі злочинністю на Заході зародився цікавий напрямок кримінології - віктимологія-наука про поведінку жертви і її вплив на поведінку злочинця. Загальнотеоретичної базою цього підходу стали динамічна психологія і символічний інтеракціонізм. Згідно психодинамічним поглядам, в поведінці людини відображаються її внутрішньоособистісні мотиви, конфлікти і, взагалі, внутрішній стан. Саме на цій основі Фрейд будував свою «психопатологію буденності».

Інтеракціонізм привертає увагу до здатності людей розпізнавати сигнали (вербальні і невербальні), яки навмисно чи ні передаються людьми один одному. Спираючись на ці уявлення, віктимологія намагається пояснити, чим керується середній вуличний злочинець (насильник, грабіжник, злодій), при виборі жертви.

Американський дослідник Бетті Грейсон експериментально встановила, що злочинцеві потрібно в середньому сім секунд для візуальної оцінки потенційної жертви – її фізичної підготовки, темпераменту і т.п. Математичний аналіз показав, що потенційну жертву злочинці, як правило, виділяють за деякими відмітними особливостями рухів. Це може бути загальна неузгодженість рухів, незграбність ходи, загальна млявість, що привертають увагу на тлі єдиного людського потоку. Резюме цих досліджень може бути виражено наступним чином: професійний злочинець, діє подібно хижаків; як хижак не нападає на здорову і сильну тварину, а шукає слабку і хвору, так і злочинець прагне нападати на тих, хто надасть найменший опір. Звідси популярна в сучасній кримінології концепція віктимності -здібностей

людини ставати жертвою.

Віктимність - це динамічна характеристика людини, яка здатна змінюватися з часом, в залежності від особистісних або ситуаційних впливів (напр. - підйому або занепаду життєвих сил). Теорія віктимності - це приватна девіантологічна теорія, яка акцентує увагу, на таких видах девіантної поведінки, як делінквентність і віктимність. Віктимність можна розглядати, як різновид девіантності. Адже, відповідно до цього підходу, злочинці обирають жертву, яка «не зовсім нормальна», тобто відрізняється від інших людей.

Резюме:

- *недосконалість суспільно-економічного устрою може стимулювати зростання девіантних тенденцій в суспільстві, як реакцію на соціальну несправедливість; особливо показова в цьому плані невідповідність між соціально значущими цілями і реальними можливостями їх досягнення - так пояснює девіантність теорія соціальної напруги;*

- *Згідно субкультурної теорії, різного роду субкультури чинять негативний соціалізуючий вплив на особистість, що потрапила в поле їх дії; мабуть, існування таких субкультур так само пояснюється реакцією на соціальну нерівність; виділяють три типи девіантних субкультур - кримінальну, заклотну і відступаючу;*

- *прихильники теорії наклеювання ярликів та теорії стигми вважають, що девіантність може бути негативною реакцією на соціальне відторгнення, викликане наклеюванням ярлика; в той же час сам ярлик девіанта здатний надати направляючий вплив на особистість, завдяки значній ролі соціальних очікувань у формуванні поведінки; ярлик може мати важливе значення при переході від первинної девіантності до вторинної;*

- *теорія конфлікту підкреслює важливість соціальних угод щодо девіантності і нерівні можливості членів суспільства в управлінні своєю девіантністю, підтримуючи теорію ярликів в тому, що девіантність - це сконструйована поведінка - результат соціальної угоди, що укладається в інтересах влади;*

- *теорія диференціальних асоціацій свідчить про те, що девіантність засвоюється з допомогою навчання, в процесі соціалізації, при цьому ймовірність засвоєння девіантних моделей поведінки тим вище, чим більше корисні така поведінка приносить тому, хто її здійснює; сформовані в процесі соціалізації схильності, смаки звички, ціннісні орієнтації, в значній мірі визначають рівень девіантності людини в подальшому;*

- *віктимологія розглядає питання взаємодії жертви і злочинця, вважаючи, що жертви, найчастіше, за допомогою різних невербальних сигналів, провокують злочинні посягання на себе.*

Питання для самопідготовки:

1. У чому специфіка соціологічного підходу до аналізу девіантності?
2. Як описує девіантність теорія соціальної напруги?

3. Які види девіантної поведінки в сучасних товариствах пояснює теорія соціальної напруги?
4. Що таке субкультура і як вона впливає на девіантність?
5. Які типи девіантних субкультур дає поєднання підходу теорії соціальної напруги з субкультурним підходом?
6. У чому суть теорії наклеювання ярликів?
7. Що таке стигма? Які види стигм описував Гоффман?
8. У чому різниця між первинною і вторинною девіантністю, з позицій теорії ярликів?
9. Які види відхилень можна назвати сконструйованими в інтересах правлячого класу?
10. Як пояснює девіантність теорія диференціальних асоціацій?
11. З якими психологічними теоріями пов'язаний цей підхід?
12. У чому суть віктимологічного підходу до девіантної поведінки? Які види відхилень пояснює цей підхід?